

Н. М. Гринькова

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНИНА

Анотація. У статті охарактеризовані поняття «громадянське виховання», «громадянськість», «моральні якості», розкрито зміст, структуру та особливості формування моральних якостей молодших школярів в умовах сучасної школи, обґрунтовано доцільність становлення в учнів таких якостей, як патріотизм, гуманізм, взаємодопомога, доброзичливість, співчуття, чесність, справедливість, милосердя, доброта та інших у контексті формування громадянськості, визначено зміст основних компонентів роботи вчителя над формуванням моральних якостей в учнів початкових класів (гностичного, проєктивного, організаторського), представлені методичні рекомендації з виховної роботи щодо формування моральних якостей молодших школярів.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянські знання, громадянськість, моральні якості, молодший школяр.

Постановка проблеми. Україна знаходиться на шляху побудови демократичного суспільства, а тому потребує здійснення державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості. Такі умови ставлять перед освітою нові завдання, які пов'язані з розбудовою й утвердженням суверенної, правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави, із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає докорінну зміну світогляду та переконань нашого народу. Саме тому активно розвивається новий напрямок – громадянська освіта, з'явилися концепції громадянського виховання (АПН України) та громадянської освіти в Україні (Трансатлантичний проєкт); обґрунтовується і напрацьовується відповідне науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу.

Актуальність громадянського виховання зумовлюється водночас процесом відродження української нації. Для України, яка є поліетнічною державою, громадянське виховання відіграє важливу роль ще й тому, що воно покликане сприяти формуванню соборності України, яка є серцевиною української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови та вдосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства [2; 3]. Ці процеси потребують формування громадянської культури, моральної позиції, системи цінностей у кожного громадянина держави.

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України, одним із пріоритетних завдань сучасної школи є формування моральної життєтворчої мотивації, активної громадянської та професійної позиції [5, с. 2].

Таким чином, виховання чесної, справедливої, працьовитої молоді, здатної відстоювати інтереси своєї держави на міжнародному рівні, завжди залишається важливим завданням національної школи.

Отже, актуальність окресленої проблеми зумовлена процесом відродження нації, зростаючою потребою виховувати підростаюче покоління на засадах гуманності, честі та справедливості. Саме тому, на нашу думку, без формування моральних якостей, якими повинен володіти кожен член суспільства, неможливе становлення громадянина.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Визначеній проблемі було присвячено низку досліджень, серед яких наявні статті методологічного характеру: О. Сухомлинської, В. Кременя, Г. Філіпчука, С. Гончаренка, Ю. Мальованого, всі вони наголошують на важливості громадянського виховання школярів.

Деякі дослідники (О. Вишневський, О. Докуніна, Т. Дем'янюк, Б. Грищок, П. Ігнатенко, О. Киричук, В. Струманський, А. Сущенко, В. Огнев'юк, О. Рега та інші) з позиції теорії та практики розглядають роль засобів гуманності у вихованні майбутнього громадянина нашої держави.

Процес формування моральних рис школярів знайшов відображення у працях І. Беха, В. Акімова, В. Гурина, С. Максименка, Л. Божовича, О. Киричука, Г. Костюка, В. Котирла, Б. Кобзара, М. Красовицького, Ю. Приходька, Ю. Руденка, О. Роговець. Зокрема, І. Бех зауважив, що вихованість учнів визначає сформованість моральних якостей, переконань [1].

Однак слід зазначити, що більшість дослідників поглиблено досліджують один із аспектів визначеної проблеми. Таким чином, проведений аналіз наукових досліджень та публікацій показав що, окреслена проблема знайшла висвітлення у багатьох джерелах: з'ясовано зміст та методологічні засади, визначено критерії та показники вихованості дітей молодшого шкільного віку. Однак надалі залишається невизначеним взаємозв'язок між процесом формування моральних якостей молодших школярів та становленням громадянина.

Актуальність порушеної проблеми зумовила вибір теми статті, **мета** якої полягає у розкритті змісту, структури та особливостей формування моральних якостей в умовах сучасної школи, обґрунтуванні поняття «громадянськість», визначенні основних компонентів роботи вчителя над формуванням моральних якостей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми вже зазначали, одним із важливих завдань сучасної початкової школи є виховання громадянина. Громадянське виховання передбачає формування «громадянськості», так званої інтегрованої якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати у дітей гуманне ставлення до свого оточення, формувати складні багатомірні особистісні якості, з-поміж яких вирізняються: громадянські чесноти, громадянські знання та готовність взяти участь у соціально-політичному житті країни, в якому виступають визначальними права людини. До громадянських чеснот, у сучасному розумінні, обов'язково додається повага до прав і свобод людини, відповідальність, відкритість та критичне

мислення, толерантність. Таким чином, головними критеріями ефективності громадянського виховання виступають моральні якості.

Як свідчить аналіз відповідної літератури, а також проведені спостереження, у молодшому шкільному віці відбувається зростання самостійності, незалежності внутрішніх регуляторних механізмів від зовнішнього впливу. Тобто моральні якості стають рушійними силами поведінки і діяльності дитини. Саме молодший шкільний вік є сензитивним у плані формування моральних якостей, що визначає становлення громадянина.

Оскільки молодші школярі ще мало знайомі з конкретними проявами моральних якостей, то їх тлумачення етичних норм спочатку носить ситуативний характер, оволодіння такими моральними якостями, як щедрість і справедливість, відбувається поки що на рівні обов'язкового: «Я мушу бути щедрим, бо цього хочуть від мене дорослі».

Поступово із розвитком абстрактного мислення діти вчать виділяти деякі ознаки моральних понять, але вони все ще категоричні у своїх судженнях. Зокрема, за даними В. Демиденка, учні першого класу вже мають деякі уявлення про окремі моральні якості, особливо про ті, де проявляється ставлення героїв художніх творів до своєї діяльності та до інших людей. Хоч і примітивно, але діти вже спроможні судити про чесність, ввічливість, доброзичливість, відповідальність тощо [6, с. 42].

Структура моральних якостей складається із мотивів, які забезпечують позитивне ставлення особистості до норм і правил поведінки.

Важливо, на наш погляд, розглянути особливості процесу формування у молодших школярів моральних якостей. Так, зокрема, В. Демиденко, В. Перепелиця виділяють такі етапи формування у дітей моральних якостей :

1. На першому етапі учні засвоюють доступні їм норми та правила моралі і в них формується певне коло етичних уявлень.

2. Другий етап характеризується формуванням на основі початкових уявлень про правила та норми поведінки етичних понять, розвиток вміння вести себе відповідно до засвоєних моральних норм при самоконтролі з боку самої особистості.

3. На третьому етапі морального виховання в учнів формуються моральні переконання, які регулюють їхню поведінку в найрізноманітніших ситуаціях, що свідчить про моральну сформованість особистості [6, с.10].

Процес формування моральних рис школярів пов'язаний із специфічними сферами активності особистості. При цьому виокремлюються три «шари» моральних якостей як три рівні впливу моральних центрів людини на її особистість, що становить собою завжди складну, але цілісну систему.

До першої групи моральних якостей особистості належать властивості суб'єктивної моралі, які відповідають категоріям блага, добра і справедливості. Сукупність властивостей суб'єктивної моралі, яка представлена цією групою, лежить у самій основі моральності індивіда, утворює її ядро.

Другу групу моральних якостей особистості школяра формують ті, які пов'язані з категоріями смислу життя і щастя. Ці якості відображають ставлення людини до її власних потреб та інтересів.

Третя група моральних якостей школяра ґрунтується на таких категоріях: обов'язок, гідність, відповідальність, честь та совість. Головним завданням цієї групи – служити регулятором поведінки як в цілому, так і під час вибору моральної позиції в конкретних ситуаціях.

О. Роговець зазначив, що, проводячи групування моральних якостей, слід враховувати їх функціональне значення в поведінці, співвіднесення взаємодоповнюючих і збагачуючих одна одну якостей. З огляду на це автор виділяє п'ять груп морально-етичних якостей особистості дитини. Зокрема, до першої групи належать ті якості, які визначають громадянську спрямованість: патріотизм, гуманізм, взаємодопомога, доброзичливість, співчуття [7].

Однак слід зауважити, що громадянин повинен не лише шанувати рідний народ, його звичаї та обряди, а й відзначитися такими рисами, як чесність, справедливість, милосердя, доброта тощо.

У дитини є багато моральних якостей. Вони взаємопов'язані та впливають одна на одну. Кожна риса набуває різного змісту, незалежно від її співвідношення з іншими рисами. Сміливість, наприклад, набуває різного характеру в тих випадках, коли вона пов'язана з обережністю, розсудливістю, і тоді, коли в її основі лежать імпульсивність, дрібне марнолюбство. Через це немає рації формувати окремі риси. Виховувати особистість слід як цілісну систему з її різноманітністю особливостей.

Суттєвими проявами громадянськості є дисциплінованість та організованість. Зокрема, основою формування дисципліни є поєднання методів переконання з метою формування свідомості і розумної вимогливості.

Важливим для становлення повноцінного громадянина, на наш погляд, є також виховання у молодших школярів поваги до людської гідності. Вікова особливість проявляється в тому, що діти пов'язують зазначену моральну якість насамперед із ввічливістю, вмінням рахуватися із думкою батьків, вчителів, друзів. Справедливість розуміють як правдивість і чесність у ставленні до навколишніх. Для учнів молодшого шкільного віку важливе значення мають співчуття, співпереживання, підтримка дорослих. Несправедливу оцінку їх дій та навчальних досягнень діти переживають дуже боляче. Вихователю потрібно не лише знати ці важливі особливості молодших школярів, а й враховувати їх у своїй педагогічній діяльності.

В учнів початкових класів необхідно формувати такі моральні якості, як принциповість, критичність і самокритичність, витриманість і наполегливість, скромність і простоту у взаєминах із людьми. Виховання кожної з цих рис наповнюється конкретним змістом, залежно від того, що вже знають діти, які моральні переконання та звички вони мають.

Наприклад, принциповість відразу не виникає, вона є наслідком нагромадження певного морального досвіду і знань про інші моральні якості людини: витриманість, наполегливість, стійкість, мужність, чесність тощо. Зокрема, у дітей молодшого шкільного віку необхідно виховувати

прагнення виконувати обіцянки, критичність у ставленні до виконуваної праці, вміння оцінити якість її виконання, а також нетерпимість до підлабузників, до тих учнів, які користуються чужою працею.

Спираючись на структуру діяльності вчителя, яку розробила Н. В. Кузьміна, з'ясуємо зміст її компонентів відносно роботи над формуванням моральних якостей.

Гностичний компонент включає в себе:

— знання вікових особливостей морального розвитку молодших школярів;

— знання критеріїв, показників і рівнів засвоєння школярами моральних якостей.

Для активізації процесу засвоєння моральних якостей молодшими школярами необхідно їх включити у моральну ситуацію типу:

• співпереживання (вміння співчувати, розуміти та підтримувати оточуючих);

• співробітництва (вміння допомагати, будувати свої взаємини з дорослими та дітьми);

• активної діяльності (прояв моральних почуттів, вмінь, здібності відстоювати моральну позицію);

• переконання (вирішення певного питання будується на основі протиставлення своєї позиції).

Проективний компонент передбачає:

— визначення актуальних завдань морального розвитку та формування громадянської позиції;

— співробітництво вчителя та учня у складанні плану-самовиховання школяра;

— виховну діяльність учителя, яка спрямована на формування громадянської позиції через засвоєння системи моральних якостей.

Для реалізації цього компоненту вчитель повинен працювати над формуванням навичок поведінки, які необхідні для виконання дитиною моральних правил, допомогти їй з'ясувати протиріччя між уявленням про себе як про зразок і її дійсною поведінкою; розвивати довольність поведінки, вміння діяти відповідно до поставленої мети, а також морального ставлення до навчання, до оточуючих, до країни, в якій живемо.

Організаторський компонент полягає у визначенні видів діяльності учнів, виходячи із вікових змін їх морального розвитку, здійснення педагогічного керівництва моральним вихованням, зокрема процесом формування моральних якостей.

Для ефективної роботи з формування моральних якостей молодших школярів необхідно:

1. Організувати цілеспрямовану виховну роботу на всіх уроках, незалежно від дисципліни, яка на ньому вивчається (наприклад, на уроках читання колективне ознайомлення із творами, які мають моральний зміст).

2. Створювати на уроках та у позанавчальний час спеціальні проблемні ситуації, щоб навчити школярів аналізувати поведінку та почуття оточуючих людей, порівнювати запропоновану моральну ситуацію з аналогічним життєвим явищем.

3. Сприяти встановленню у класі атмосфери доброзичливості, взаємної поваги, взаємодопомоги, вимогливості, емоційного сприйняття оточуючих.

4. Використовувати форми роботи, які сприяють розвитку самостійності, самооцінки, які привчають обмірковувати свої вчинки та оцінювати власну поведінку.

5. Необхідно включати дитину у такі види діяльності, які дають змогу проявити самостійність і самоконтроль, які призводять до розвитку відповідальності.

6. Для того, щоб сформувати громадянську позицію, прагнення діяти за законами честі та справедливості, бути відповідальним громадянином своєї держави, необхідно, щоб навчальний матеріал був наповнений національним змістом, який відображає своєрідність української нації.

Таким чином, для становлення в учнів активної життєвої позиції, громадянських переконань та ідеалів необхідно насамперед сформувати систему моральних якостей. Головним завданням педагогічного колективу є використання на уроках емоційної забарвленості, моральної оцінки, врахування потреб та інтересів кожної дитини. Тобто в основі формування моральних якостей громадянина лежить не лише діяльнісний підхід, який передбачає активне включення дитини у процес становлення своєї особистості, а й особистісно орієнтований. Так, любов до дитини, повага її гідності, вшанування культури рідного народу стимулюють молодших школярів бути кращими: гуманнішими, шляхетнішими.

Перспективним на часі вважаємо вивчення досвіду роботи вчителів та вихователів із зазначеної проблеми, а також розробку та апробацію методики формування моральних якостей молодших школярів із метою покращення роботи над вихованням громадян нашої країни.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. – Либідь, 2008. – 848 с.
2. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МОУ. – 1996. – № 13. – с. 2-5.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОУ. – 2010. – № 22. – С. 7 – 21.
4. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навчальний посібник / О. Г. Кучерявий. – К.: Видавничий дім «Слово», 2014. – 440 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта. – 2001. – 11–18 липня. – С. 2 – 6.
6. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: Навч. посібник / В. К. Демиденко, В. П. Перепелиця, О. О. Худяков; За заг. ред В. К. Демиденка; Міністерство освіти України. – К., 1996. – 204 с.
7. Роговець О. В. Структура громадянськості молодших школярів / О. В. Роговець // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук. – 2012. – № 4. – С. 53-58.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bekh I. D. Vykhovannya osobystosti: [Education of a person] Pidruchnyk / I. D. Bekh. – Lybid', 2008. – 848 s. (in Ukrainian)
2. Kontsepsiya vykhovannya ditey ta molodi u natsional'niy systemi osvity [Conception of education children and youth in national system] // Informatsiynyy zbirnyk MOU. – 1996. – № 13. – s. 2-5. (in Ukrainian)
3. Kontsepsiya hromadyans'koho vykhovannya osobystosti v umovakh rozvytku ukrayins'koyi derzhavnosti [Conception of civic education of a person in the conditions of the development of Ukrainian state system] // Informatsiynyy zbirnyk MOU. – 2010. – № 22. – S. 7 – 21. (in Ukrainian)
4. Kucheryavyy O. H. Pedagogika: osobystisno-rozvyval'ni aspekty: [Pedagogic: personal-developing aspects] navchal'nyy posibnyk / O. H. Kucheryavyy. – K.: Vydavnychyy dim «Slovo», 2014. – 440 s. (in Ukrainian)
5. Natsional'na doktryna rozvytku osvity Ukrayiny u XXI stolitti [National doctrine of the development of education in Ukraine in the XXI century] // Osvita. – 2001. – 11–18 lypnya. – S. 2 – 6. (in Ukrainian)
6. Pidhotovka maybut'n'oho vchytelya do moral'noho vykhovannya uchniv: [Training a future teacher to moral upbringing of pupils] Navch. posibnyk / V. K. Demydenko, V. P. Perepelytsya, O. O. Khudyakov; Za zah. red V. K. Demydenka; Ministerstvo osvity Ukrayiny. – K., 1996. – 204 s. (in Ukrainian)
7. Rohovets' O. V. Struktura hromadyans'kosti molodshykh shkolyariv [The structure of citizenship of junior pupils] / O. V. Rohovets' // Pedagogika i psykholohiya. Visnyk Akademiyi pedahohichnykh nauk. – 2012. – № 4. – S. 53-58. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье охарактеризованы понятия «гражданское воспитание», «гражданственность», «моральные качества», раскрыто содержание, структура и особенности формирования моральных качеств младших школьников в условиях современной школы, обоснована целесообразность становления у учеников таких качеств, как патриотизм, гуманизм, взаимопомощь, доброжелательность, сочувствие, честность, справедливость, милосердие, доброта и других в контексте формирования гражданственности, определено содержание основных компонентов работы учителя над формированием моральных качеств у учеников начальных классов (гностицизма, проективного, организаторского), представлены методические рекомендации по воспитательной работе, касающиеся формирования моральных качеств младших школьников.

Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданские знания, гражданственность, моральные качества, младший школьник.

Summary. In the article the concepts “civic education”, “civic consciousness”, “moral qualities” are characterized; the content, structure and peculiarities of forming moral qualities in junior schoolchildren in the conditions of modern school are lighted; the necessity of forming in pupils such qualities like patriotism, humanism, mutual help, sympathy, honesty, justice, charity, kindness, etc. in the context of forming civic consciousness are

grounded; the essence of the main components of the teacher's work in forming moral qualities in junior pupils of infant school (gnostical, projective, organizational) are defined; methodical recommendations in forming moral qualities of junior pupils are presented.

Key words: civic education, civic knowledge, civic consciousness, moral qualities, junior schoolchildren.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015

Н. В. Дупак

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Анотація. У статті розглянуто інноваційні процеси та особливості організації системи підвищення кваліфікації вчителів у Великій Британії, проаналізовано перманентні реформи системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що є нерозривною частиною реформ середньої й вищої освіти, а також основні історичні етапи становлення системи післядипломної педагогічної освіти. Здійснено аналіз нової парадигми підвищення кваліфікації британських учителів у сучасних умовах, окреслено основні завдання в галузі розвитку вітчизняної післядипломної освіти вчителів та перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Ключові слова: післядипломна освіта, глобалізація, децентралізація, освітні інновації, підготовка вчителів, система вищої педагогічної освіти, інноваційні підходи, професійна компетентність педагога.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах глобалізації, що здійснює вплив на сфери економіки, культури й інформації, інтернаціоналізації зв'язків і зростаючої мобільності людей, революції в засобах комунікації, широкого проникнення комп'ютеризації у повсякденне життя й у світ праці виникає об'єктивна потреба в об'єднанні зусиль дослідників освіти різних країн. Визнається необхідність уніфікації й стандартизації політики нововведень на міжнародному рівні й розробці єдиної стратегії модернізації національних систем освіти [8, с. 5]. Розробка такої стратегії розглядається сьогодні як політичне питання в найширшому сенсі, як засіб досягнення не тільки педагогічних, але й економічних цілей. Із такої точки зору, проведення порівняльного аналізу й оцінки педагогічних процесів і явищ, взаємний обмін і вивчення набутого досвіду стає усе більш актуальним. Гострі проблеми у сфері освіти, пов'язані з недостатнім рівнем кваліфікації педагогічних кадрів й, отже, з реальними зривами у стандартах і базових показниках інтелектуального й морального рівня випускників усіх навчальних закладів, є інтернаціональними проблемами. Вони з усією очевидністю хвилюють і британських лідерів освітньої політики, громадськість, учителів [7; 10].